

Знаки римо-католицької церкви на Острозчині

Сакральні будівлі та предмети культу Острозщини – це свідоцтво віри предків і нинішнього покоління.

Церкви, каплиці, придорожні хрести, цвинтарі, дзвони та їх звучання – це знаки Церкви, які бачимо всюди там, де живуть християни, де мешкають католики й православні. Мова про ці знаки віри людини в країні, населення якої в переважній більшості вважається віруючим у Бога, здається очевидною річчю, над якою немає потреби довше затримуватися. У державі, де християни мають, однак, менше значення, де десятки років були переслідувані, і де нині Церква всупереч усьому підноситься з руїн, кожен такий знак має набагато більше символічне значення.

На прикладі сакральних будівель, пов'язаних з Католицькою Церквою в Острозі та околиці, хоча розповісти дещо ширше про долю цих знаків Церкви, які є не лише свідоцтвом віри предків, але і нинішнього покоління.

Із більше як сто шістдесяті костелів на Волині (маю на увазі нинішню луцьку дієцезію, яка обіймає Волинську та Рівненську області) залишилися тільки кільканадцять храмів. Подорожуючи бездоріжжям Волині й Полісся, можна ще натрапити на багато знаків Церкви, пов'язаних з латинською традицією в постаті капличок і придорожніх христів.

КОСТЕЛИ

Перед другою світовою війною на терені острозького деканату було 9 парафій: Бугрин, Глубочок, Мізоч, Новородчиці, Острозька – парафія Успіння Пресвятої Діви Марії, Острозька – ректорат Святої Трійці (отці капуцини), Оженин, Тайкури і Здолбунів. Лише новопостала парафія в Бугрині не мала свого костелу¹, а отже в острозькому деканаті було 8 костелів.

Костели в Глубочку і Новородчицях були зруйновані. На місці костелу Пресвятої Діви Марії Королеви Польщі в **Глубочку** знаходиться площа при дорозі та заповідна зона водозбірної башти. Немає жодних слідів від будівлі костелу, який був знищений в сорокові роки. Костел у **Новородчицях** був зруйнований у 1943 чи 1944 роках. На тому місці, де знаходився – пагорбок на краю села – нині є лише рештки каменю і смітник. Збереглася алея, обсаджена деревами, яка вела до костелу. У будинку плебанії, який був перебудований, живе приватна особа. Напроти плебанії була каплиця, після якої також немає слідів.

Нині на терені колишнього острозького деканату знаходиться шість костелів. Наші вірні мають лише два храми – костел Успіння Пресвятої Діви Марії в Острозі та костел св. Петра і Павла в Здолбуніві. Настоятелем парафії в Острозі (від 1992 року) є о. Вітольд-Йосиф Ковалів, а в Здолбуніві (від 1995 року) – о. Андрій Щіслович. Дві чинні католицькі парафії колишнього острозького деканату нині входять до складу рівненського деканату. Окрім того, священник з Острога обслуговує парафію Кунів і кілька сіл на терені парафії Ізяслав у Кам'янець-Подільській дієцезії, а священник зі Здолбунова обслуговує парафію Клевань та Цумань.

Гарна будівля **костелу св. Лаврентія в Тайкурах** зазнає дальшої руйнації. Солідні мури костелу, всупереч усьому, є надалі в доброму стані, але бракує даху. На мурах ростуть вже дерева. Нищиться вежа. У непоганому стані збереглася висока огорожа з дзвіницею, очевидно, без дзвонів. В огорожі від середини звертають на себе увагу ніші.

Дві споруди костелів зайняті освітніми установами – колишній **капуцинський костел Святої Трійці в Острозі** є частиною комплексу будинків, де розташувалася відновлена Острозька Академія², яка недавно отримала статус національного університету, натомість у перебудованому **костелі Найсвятішого Серця Господа Ісуса в Оженині** розташували кілька шкільних класів місцевої середньої школи.

Лише **костел св. Яна Непомука в Мізочі** зберіг свій

сакральний характер – заопікувалася ним місцева парафія Української Православної Церкви Київського Патріархату. Тривають адаптаційні роботи, які у великій мірі, як ззовні (куполи), так і всередині (іконостас), змінюють його архітектуру.

Говорячи про знаки Католицької Церкви на Острозчині, потрібно сказати про фрагмент колишнього оснащення фарного костелу в Острозі, який нині знаходиться в краєзнавчому музеї в Острозі. Йдеться про дві мармурові фігури автора **Томаша Оскара Сосновського (1810-1886)**. Перша скульптура, що представляє Матір Божу з Дитятком, яка спочатку знаходилася в правому нефі храму, і була пожертвована острозькому костелу в 1897 році Анною з Хоткевичів Довгялло³. Друга скульптура представляє Христа на смертному одрі. Вона потрапила до острозького фарного костелу також в 1897 році з нагоди його відбудови та модернізації, як дар Броніслави з Фалковських Чосновської й знаходилася в його лівому нефі антепедії вівтаря св. Антонія⁴.

Розміщений до 1945 року в головному вівтарі чудотворний хрест, який походив з колишнього єзуїтського костелу, нині зберігається на коридорі в монастирі оо. капуцинів по вул. Лоретанській у Кракові. Натомість вівтарі та амвон, вирізьблені якимось Іглатовським з Романова у 90 роках XIX століття, на початку 60-х років XX століття були безповоротно знищені. Подібна доля спіткала органи та два старовинні жирандолі.

У принципі, єдиною цінною річчю в оснащенні фарного костелу в Острозі, яка уціліла впродовж останніх століть, була віддана із краєзнавчого музею і повернулася на своє колишнє місце, у правий неф костелу, є образ Матері Божої Безустанної Допомоги, який вже більше ста років тому уцілів під час страшної пожежі 16 червня 1889 року. На плебанії зберігається, також повернений з краєзнавчого музею, старовинний Римський Месал (Службеник «*Missale Romanum*», Ratisbonae 1923) з дедикацією для тодішнього Острозького пароха і декана о. кан. Юзефа Пташинського з нагоди його 35-річчя священства (16. III 1926 року).

КАПЛИЧКИ

З кожною уцілілою капличкою на Волині пов'язані захоплюючі історії та легенди. З відходом старих мешканців цих теренів щоразу менше про них знаємо. Це велика втрата для культури даного регіону і для нас.

Біля парафіяльного костелу в Острозі знаходився цвинтар, посередині якого в 1771 році вбудували каплицю Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, фундатором якої був о. Юзеф-Ян Голуховський. У 1780 році в крипті під каплицею був похований єпископ Франциск Коморницький (1733-1780), луцький суфраган і острозький препозит, а на цвинтарі біля каплиці спочили, між іншими, єпископ Станіслав-Франциск Беґанський (пом. 1709 р.) і о. прелат Юзеф Пташинський (пом. 1938 р.).

На початку 60-х років XX століття каплицю зрівняли із землею, а останки єпископа Ф. Коморницького були збезчещені та змішані з сміттям. У 1994 році розкрили фундамент, очистили середину крипти і знайшли останки єпископа Коморницького. Відбудову каплиці закінчили в червні 1995 року. 24 червня 1995 року під час урочистої св. Меси львівський митрополит, нинішній кардинал, архієпископ Мар'ян Яворський посвятив відбудовану каплицю Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії і повторно поховав єпископа Коморницького⁵.

У вищезгаданій каплиці, до її знищення, знаходилася дерев'яна фігура Матері Божої Непорочного Зачаття, яку, на жаль, не повернули парафії, й надалі вона знаходиться в острозькому краєзнавчому музеї. На її місці вміщено іншу, чавунну, фігуру Матері Божої з Дитятком.

На луці в **Межирічі**, де 15 серпня 1779 року єпископ Франциск Коморницький коронував папськими коронами образ Матері Божої Межиріцької, стоїть **колона**. По величині лелечого гнізда, яке знаходиться на цьому стовпі, видно, що виховалася тут велика кількість поколінь цих птахів. А цей знак Церкви, який знаходиться в полі більше як 220 років, свідчить черговим поколінням про урочистість, яка тут відбулася!

Також у вигляді колони є **капличка св. Анни**, на пере-

хресті вулиць на Бельмажі, який нині входить у склад міста Острога. В останній декаді ХХ століття аж двічі її ремонтували. Мабуть, через помилку, замість статуї св. Анни, вміщено вгорі колони фігуру Матері Божої з Дитятком. А все-таки капличка відновлена і надалі виконує свою сакральну роль.

Дуже цікава капличка в **Глубочку** (Гоцанський район) з 1820 року. Це широкий прямокутний стовп, який складається з трьох частин. Угорі є розп'яття Христа, у середній і нижній частинах знаходяться дві таблиці. На першій з них читаємо:

*«Śmierć jest początkiem
nieśmiertelności
Na cóż ci tedy może się przydać
Ścieżkami chodzić zdrojźniami
Z tey wysokości wszystko tam widać
co człowiek robi na ziemi
A chociaź rozum zżyma
i pycha się złości,
przecież prawda, że wszystko
jest dobre w Istności»*

А друга таблиця подає нам інформацію про фундатора вищезгаданої каплички:

*«Bogu w Trójcy Śśś
Jedynemu Ignacy
ZAKRZEWSKI 1820
Roku Dnia 3-o Maia~8~»*

ПРИДОРОЖНІ ХРЕСТИ

Опис каплички в Глубочку, центральною частиною якої є розп'яття Христа, якби переносить нас до наступної частини знаків Церкви на Острозькій землі, якими є прикорожні хрести. Хрест, який на Сході дуже часто зустрічається на перехресті доріг, і також багато самотніх хрестів, є для християнина найбільш вимовним символом християнства, а для багатьох невіруючих вони є свідомством діяльності людини не для зиску. У багатьох місцях наново піднесено цей знак, який напуває надією і додає відваги. Придорожні хрест ніби промовляє: *«Тут була людина. Цією дорогою йшла людина, а, отже і я йду цією дорогою до Бога. Комусь було важко, і мені важко, але з Божою допомогою подолаю цю дорогу...»*.

У селі **Кам'янка**, яке належить до парафії Кунів, на краю села з давніх-давен був хрест. У період боротьби з вірою його скинули з постаменту. Коли перестали офіційно боротися з вірою і Церквою, хрест повернувся на своє колишнє місце. На старому камінному цоколі знову видно новий бетонний хрест. Є вже давньою традицією, що мешканці цього села відпроваджують своїх померлих в похоронній процесії через усе село, власне, до цього хреста. Коли дійдуть до нього, сідають у найманий автобус і в автомобілі відвозять останки померлого на цвинтар, який знаходиться за кілька кілометрів, у Куневі. Під хрестом має місце суттєва зміна дороги... Для мене це є завжди вимовний символ людського паломництва на землі й значення хреста в цьому паломництві по земних сліз падоли.

Відвідуючи домівки, в яких мешкають християни, із здивуванням стверджую, що всупереч того, що пройшло вже десять років, хрест не всюди повернувся на стіни в домах. Не раз хрест лежить десь на шафі, залишений. Не раз після смерті старшої особи, молоді мешканці даного дому не знають, що зробити із старим хрестом і старими образами...

На багатьох місцях людина побивства, особливо того братовбивчого, до сьогодні не став ще хрест. Не раз виривається із вуст запитання: чому це так?!...

Маленька згадка на ламах нашого часопису «Волянна з Волині» про мартирологію польського народу на Волині в 40 роки ХХ століття викликає реакцію людей, до нас недоброчинливих⁶.

ЦВИНТАРІ

Особливим святим місцем для християн є цвинтар.

Можливо тому з такою великою пасією їх нищили. В Острозі у 70-ті роки ХХ століття знищили три цвинтарі – два католицькі та один єврейський. На єврейському цвинтарі розташували парк, в якому розмістили, між іншим, *«танцмай-данчик»* і карусель. До кінця 80-х років танцювали і забавлялися над багатьма поколіннями острозьких євреїв. Старий католицький цвинтар, який знаходився поблизу колишнього костелу капуцинів, доценту знищили і розмістили там стадіон.

У дуже поганому стані є другий католицький цвинтар, який вже перед другою світовою війною знаходився на краю міста. Він знаходиться біля колишньої військової частини. У післявоєнні роки він був цілком зруйнований⁷. Необхідно відновити порядкові роботи, бо на цьому цвинтарі, між іншим, знаходиться могила польських жовнів від 1920 року. У 1991 році старанням о. Владислава Чайки поставили тут великий металевий хрест. Два рази в рік відправляю тут богослужіння. З наполегливістю маніяка кожного року ця могила нищиться і безчеститься. У середину крипти накидають сміття, а кості розкидають навколо могили. Останнім часом навіть була *«невідомий злочинцем»* вибита частина напису.

Колішній парафіяльний цвинтар у Новородчичах зарослий. Уже не видно камінних плит. Нині він є центральною частиною православного цвинтаря. Сумна доля також католицького цвинтаря в Тайкурах. Він знаходиться на узбіччі за селом, приблизно 1 км від костелу. Постійно руйнується, розкопують могили, нищать таблиці. Відносно багато збереглося мармурових таблиць з написами. У 1993 році вдало склепіння і повалилися мури цвинтарної каплички. Збереглося кілька металевих хрестів. На одній частині цвинтаря пасуться корови. Частина труднодоступна – навколо якої із середини є мур і знаходиться ця частина нижче ґрунту – заросла кущами. Там знаходяться цікаві могили, вміщені під цвинтарною огорожею. Вони також постійно грабуються і нищать.

Цікавий цвинтар у селі Білотин біля Нетішина. Місцеві католики збираються на ньому у четвер після Великодня, на т. зв. проводах. У центрі цвинтаря знаходиться *«Польський хрест»*, який поставлений там на початку 90-х років ХХ століття з випаленим написом: *«KRZYŻ POLSKI 1992 r. GAWŁOCKI TOMASZ WYSZCZYŃSKI TADEUSZ»*⁸.

Добрим прикладом національної та культурної різномірності Волині є цвинтар на узліссі в селі, яке вимирає, Єдвині недалеко Острога. Тут є могили з написами на п'яти мовах: чеській, німецькій, польській, російській і українській. Також на цвинтарі в Михайлівці – недалеко Острога, але на терені, який перед війною належав до Радянського Союзу (на початку це був Плузнянський район, а нині Ізяславський), є багато німецьких могил. І хоча в цьому селі нині живе багато поляків, переселених із ліквідованого в 1937 році села Станіславка⁹ – і навіть нечисельні німці¹⁰, – це не перешкодило тому, що в радянські роки плити місцевого цвинтаря послужили для будівництва фундаментів домів для місцевого населення.

Відносно в найкращому стані є колишній парафіяльний цвинтар у Здолбунові. Цей цвинтар, який зараз є комунальним, майже половину зайнятий православними могилами, знаходиться приблизно 1 км від костелу. На ньому збереглося чимало могил з плитами і написами польською, а також чеською і німецькою мовами. Частково знищилася огорожа, яка була збудована парафією перед другою світовою війною. У цвинтарній капличці немає дверей. Посередині цвинтаря знаходиться аналогічна, як в Острозі, могила польських жовнів, котрі загинули під час боротьби з більшовиками в 1920 році.

ДЗВІНИЦІ ТА ДЗВОНИ

Тоталітарна влада, за звичай, боялася дзвонів та їх дзвону. Під час війни забирали з храмів, а з їх металу виготовляли зброю. У роки переслідування дзвони скидали з веж. З великим стогоном тріскали їх келихи. Вірні, яких змусили до експатріації, залишення своєї батьківщини, часто у великій таємниці закопували дзвони, сподіваючись, що надійде час, коли знову вони будуть закликати вірних до молитви.

В Острозі дзвіниця фарного костелу була зірвана в повітря на початку 60-х років ХХ століття. Її відбудова і виготовлення нових дзвонів в 90-х роках ХХ століття все-таки не проходили легко і без проблем. Не зважаючи на те, що був знайдений старий фундамент, зібраний відповідний іконографічний матеріал і зроблено спеціальний план її відбудови, не хотіли визнати факту, що це відбудова знищеної дзвіниці. Кілька разів будівничий нагляд пробував перешкодити в її відбудові. Працівники Служби Безпеки України допитували парафіян, звідки парафія має кошти на її відбудову, а спеціалістів, які брали участь у реконструкції дзвіниці, шукали навіть у шпиталі... Всупереч всім цим клопотам у травні 1998 року знову зазвонили католицькі дзвони над Горинню і Вілією. 13 червня 1998 року відбудовану дзвіницю і дзвони («Марія», «Йосиф» і «Теодор») посвятив ординарій, відновленої луцької дієцезії єпископ Маркіян Трофим'як¹¹.

Дуже цікава історія костельного дзвону в **Новгородцях**. У похмурих сорокових роках його закопали в землю, а після кількох десятків років випадково на нього потрапив тракторист місцевого колгоспу... Тутешнє православне населення визнало це, як «дар від Бога». Біля місцевої церкви збудували невеличку дерев'яну дзвіницю і цей дзвін там висить. Без проблем можна прочитати такий напис на ньому: «*NA PAMIĄTKĘ 10-LECIA WSKRZESZENIA POLSKI KU CZCI PIERWSZEGO MARSZAŁKA POLSKI JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO// «JÓZEF»/ R.P. 1931/ ODLEWNIĄ DZWONÓW L. FECZYŃSKIEGO I SKI W PRZEMYŚLU*». Окрім цього на дзвоні відлито зображення св. Йосифа з Дитятком і Юзефа Пілсудського. Дзвін зберігся в дуже доброму стані!

СПРОБА ПІДСУМУВАННЯ

Минулі десять років відродження Католицької Церкви на Острозькій землі відзначилися відновленням, між іншим, двох, із трьох, старовинних барокових вівтарів у парафіяльному костелі в Острозі (пн. які походять з костелу у Великих Межирічах Корецького району). Ці вівтарі законсервовані та відновлені в майстерні консервації Архієпископального Музею Релігійного Мистецтва¹². Фарний костел в Острозі частково відновлений на початку 90-х років у межах державної реставрації вимагає «безустанного ремонту». У цьому році зробили нову кам'яну підлогу в костелі, а також соборний вівтар і амвон. Тривають ремонтні роботи в костелі св. Апостолів Петра і Павла в Здолбунові. Натомість впродовж драматична ситуація залишеного костелу св. Лаврентія в Тайкурах, де немає римо-католицької парафії, а тому немає господаря. Будинок костелу в цій місцевості далі нищиться та руйнується. Небагато зроблено також для реставрації оригінальної замкової каплиці в Новомалині¹³.

Хоча триває відновлення віри, хоча відбудовуються і ремонтуються церкви і костели, та надалі існують явища, які нас турбують. Одним із них є те, що впродовж багато осіб, котрі активно боролися з Церквою, з вірою, котрі скидали хрести, нищили храми, ведуть себе, якби нічого не сталося... У великій мірі у них бракує ознак покаяття і визнання своєї провини. Вищезгадане явище не віщує нічого доброго на майбутнє.

По відношенню до обговорених знаків Католицької Церкви на Острозьчині нині більш адекватним було б вжити слово «*сліди*». Не менш ці сліди, всупереч несприятливим умовам, свідчать про різномірну і барвисту християнську спадщину матеріальної культури Волині, які не лише потрібно було врятувати під кінець ХХ століття, але передати наступним поколінням на початку ХХІ століття.

Примітки

¹ Парафія в Бугрині була закладена майже перед другою світовою війною, через виділення її з парафії Тайкури і Оженин. Не мала власного храму. 9 липня 1939 року о. інфулат Теофіл Скальський з Луцька посвятив наріжний камінь під будову костелу. Лише встигли залити фундамент. Друга світова війна перешкодила подальшим працям. Місце, де мав бути збудований парафіяльний кос-

тел, знаходиться на горбочку напроти церкви. Фундамент костелу, який донині називають тутешні мешканці «польським муром», був високим. Після подій 1943, 1944 і наступних років був розібраний місцевим населенням. На цьому місці нині є городи, поблизу ростуть вишні, а на самому місці, як говорять місцеві, «на польських мурах нічого не хоче рости».

² Декрет президента України Леоніда Кучми від 22 січня 2000 року. Нині в колишньому костелі капучинів ведеться ремонт. Ректорат Національного університету «Острозька академія» з початку прагнув там зробити лише «концертну залу духовної музики». Недавно була позитивно прийнята пропозиція пароха місцевої римо-католицької парафії в особі о. Вітольда-Йосифа Коваліва про те, щоб даний костел виконував роль екуменічної каплиці.

³ Це оснащення було в костелі до 1960 року, коли радянська влада відібрала у вірних ключі від храму. У безбезпеченому храмі розмістили спортивну школу, різьблення помістили у місцевому краєзнавчому музеї.

⁴ Ця фігура потрапила в краєзнавчий музей в Острозі вже в 1948 році після невдалої спроби вивезти її до Польщі через експатріантів. На тему Т.-О. Сосновського див. м. ін.: Ярослав Бондарчук, «Скульптор Томаш-Оскар Сосновський (1813-1886)» // «Воля з Волині» ч. 16 (13) від листопада-грудень 1996 р., стор. 17-20; Lechosław Lamecki, «Tomasz Oskar Sosnowski 1810-1886. Rzeźbiarz Polski w Rzymie», Lublin 1997.

⁵ Див. Jucja Zalewska, «W Ostrogu na Wołyniu», w: «Niedziela» (Częstochowa) nr 30 z 23 lipca 1995 r., s. 10; Лукія Залевська, «Повторний похорон єпископа Коморницького (1733-1780). Посвячення барокового вівтаря» // «Воля з Волині» ч. 4 (5) від липня-серпня 1995 р., стор. 2-5; див. також: Ks. Witold Józef Kowalów, «Odbudowa kaplicy Niepokalanego Poczęcia obok kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Ostrogu. Biskup Franciszek Komornicki (1733-1780). Restauracja ołtarza Matki Bożej (XVIII w.) z kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Ostrogu», «Gazeta Lwowska» nr 12 (107) z 26 lipca 1995 r., s. 3.

⁶ Спогади о. Ремігій Кранца «Z Ostroga na Kołymę», які ми видали як 4 том книжкової серії Бібліотека «Воля з Волині», стали причиною пресової атаки на нас – див. М. Мельник, Є. Максим'як, «Гідну відсіч польському шовінізму!» // «Волинь» (Рівне) ч. 3 (395) від 15 січня 1999 року, 6 стор.

⁷ Доповнили знищення недокінчені праці на початку 90-х років ХХ століття. Тоді вирізали великі дерева, вживаючи важку техніку перенесли уціліли плити, що за короткий час вчинило, що цвинтар знову заріс, цього разу кущами.

⁸ У 1993-1998 роках раз на місяць відправляв у Білотині в родині Красовських св. Месу. У цьому мені допомагали о. Мартин Страхановський і о. Андрій Щіслович. З цієї нагоди вищезгадане село, хоча розташоване ближче Острога, але належить до парафії Ізяслав, нині душпастирську опіку нині справляє о. Кшиштоф Кравчак.

⁹ Див. Олександр Романчук, «Загублене село Станіславка», // «Воля з Волині» ч. 1 (26) від січня-лютого 1999 р., стор. 23-27.

¹⁰ Один із них – Густав Штейбарт – показував мені гарну стару Біблію, видруковану готикою на початку ХХ століття, яку врятував, закопавши її в землю.

¹¹ Див. Władysława Krynicka, Inna Szostak, «Dzwony nad Horyniem. Poświęcenie odbudowanej dzwonnicy kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Ostrogu, 13 czerwca 1998 roku», w: «Gazeta Lwowska» nr 13 (176) z 23 lipca 1998 r., s. 4; «Dziennik Kijowski» nr 13 (92) z lipca 1998 r., s. 3.

¹² Брак підтримки церковної влади в 1995 року не дав можливості реставрації третього вівтаря з фондів німецької фундації «Renovabis».

¹³ Див. о. Вітольд-Йосиф Ковалів, «З перспективи 10 років», у «Воля з Волині» ч. 1 (26) від січня-лютого 1999 року, стор. 38-39.